

ДОТРИМАННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВА НА СВОБОДУ ТА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСТРАДИЦІЙНИХ ПРОЦЕДУР

OBSERVANCE OF GUARANTEES OF THE RIGHT TO LIBERTY AND SECURITY OF PERSON DURING EXTRADITION PROCEDURES

Кутепов І.О.,

аспірант заочної форми навчання докторантури та аспірантури

Одеський державний університет внутрішніх справ

Забезпечення права на свободу та особисту недоторканність належить до фундаментальних прав людини, гарантованих як національним законодавством, так і міжнародними договорами, зокрема Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

У контексті кримінального провадження ці права набувають особливої ваги під час реалізації екстрадиційних процедур, що пов'язані із тимчасовим чи тривалим обмеженням свободи особи. Екстрадиція як правовий інститут перебуває на перетині кримінального процесуального, міжнародного та правозахисного вимірів. Вона охоплює комплекс дій, спрямованих на видачу особи, яку розшукує іноземна держава для притягнення до кримінальної відповідальності або виконання вироку.

Разом із тим, реалізація такої процедури не повинна порушувати базові гарантії прав людини – зокрема, щодо заборони катування, дискримінації та незаконного позбавлення волі. Особливої актуальності дослідження дотримання прав людини під час екстрадиції набуває у світлі викликів сучасного міжнародного співробітництва у сфері кримінального правосуддя, включаючи ризики зловживань правовими механізмами з політичною чи репресивною метою.

У цьому зв'язку особливе значення мають як положення Кримінального процесуального кодексу України, так і практика застосування інструментів Інтерполу, зокрема щодо публікації червоних повідомлень. Метою цієї статті є аналіз нормативного забезпечення та практичних аспектів реалізації екстрадиційних процедур в Україні з точки зору дотримання гарантій права на свободу та особисту недоторканність, а також виявлення проблемних аспектів і шляхів їх нормативного вдосконалення.

Ключові слова: екстрадиція, право на свободу, особиста недоторканність, Інтерпол, червоне оповіщення, біженець, міжнародний розшук, зловживання екстрадиційними процедурами.

Ensuring the right to liberty and security of person belongs to the fundamental human rights guaranteed by both national legislation and international treaties, in particular the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

In the context of criminal proceedings, these rights are of particular importance in the implementation of extradition procedures that involve temporary or long-term restriction of a person's freedom. Extradition as a legal institution is at the intersection of criminal procedure, international and human rights dimensions. It covers a set of actions aimed at extraditing a person wanted by a foreign state for criminal prosecution or execution of a sentence.

At the same time, the implementation of such a procedure should not violate basic human rights guarantees, in particular, the prohibition of torture, discrimination and unlawful deprivation of liberty. The study of human rights observance during extradition is particularly relevant in light of the challenges of modern international cooperation in the field of criminal justice, including the risks of abuse of legal mechanisms for political or repressive purposes.

In this regard, both the provisions of the Criminal Procedure Code of Ukraine and the practice of applying INTERPOL's instruments, in particular, the publication of red notices, are of particular importance. The purpose of this article is to analyze the regulatory framework and practical aspects of extradition procedures in Ukraine in terms of compliance with the guarantees of the right to liberty and security of person, and to identify problematic aspects and ways to improve them.

Key words: extradition, right to liberty, personal inviolability, Interpol, red alert, refugee, international wanted list, abuse of extradition procedures.

Виклад основного матеріалу. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі - Конвенція) закріплює фундаментальне право кожної особи на свободу та особисту недоторканність. Позбавлення свободи може мати місце виключно у випадках, чітко визначених Конвенцією, та відповідно до законної процедури [1].

У даному контексті такими підставами вважаються: законне ув'язнення після винесення обвинувального вироку компетентним судом; арешт або затримання за невиконання законного припису суду або для забезпечення виконання обов'язку, встановленого законом; затримання з метою приведення особи до суду у зв'язку з обґрунтованою підозрою у вчиненні правопорушення або задля запобігання його вчиненню чи втечі після вчинення; затримання неповнолітнього відповідно до рішення про застосування виховних заходів або допровадження до компетентного органу; затримання з метою запобігання поширенню інфекційних захворювань, а також у випадках, що стосуються психічно хворих, осіб із залежностями або бездомних; арешт або затримання у зв'язку з недозволеним в'їздом до країни чи в рамках процедур депортації або екстрадиції. Усі ці підстави мають тлумачитися обмежувально та підлягають суворому процесуальному контролю.

Законна процедура позбавлення волі передбачає дотримання низки ключових процесуальних гарантій, зобов'язуючи правоохоронні органи діяти у суворій відповідності до вимог Конвенції. Зокрема, особа, яка піддається арешту, має бути без зволікань поінформована зрозумілою для неї мовою про підстави затримання та пред'явлені обвинувачення.

Особа, затримана відповідно до підпункту "с" пункту 1 статті 5 Конвенції, повинна бути негайно доставлена до судді або іншої посадової особи, уповноваженої здійснювати судову владу, із забезпеченням розгляду її справи упродовж розумного строку або звільнення на період провадження під відповідні гарантії. Кожна затримана особа має право ініціювати судовий розгляд для перевірки законності позбавлення свободи, а в разі його незаконності – на негайне звільнення. Крім того, особа, яка стала жертвою незаконного арешту або затримання, має гарантоване право на відшкодування шкоди [1].

Таким чином, стаття 5 Конвенції відіграє критично важливу роль у межах кримінального провадження, оскільки забезпечує баланс між інтересами правосуддя та захистом прав особи. Особливу актуальність ці положення набувають у контексті застосування правового механізму екстрадиції, що є формою обмеження особистої свободи.

В умовах сучасних викликів правове регулювання екстрадиції слід розглядати як інтегрований правовий інсти-

тут, що поєднує положення внутрішнього законодавства з міжнародно-правовими стандартами та зобов'язаннями.

У контексті українського кримінального процесуального права питання екстрадиції доцільно аналізувати крізь призму двох основних напрямів: видачі осіб з території України за запитом іноземних держав та видачі осіб, які перебувають за межами України, на підставі запитів, ініційованих українськими компетентними органами.

Відповідно до положень чинного Кримінального процесуального кодексу України екстрадиція трактується як передача особи іноземній державі, органами якої вона розшукується з метою притягнення до кримінальної відповідальності або для виконання вироку суду [2].

Такий процес охоплює низку процедурних дій, зокрема офіційне звернення щодо встановлення місця перебування розшукуваної особи, аналіз обставин, що можуть перешкоджати видачі, ухвалення рішення щодо задоволення запиту та фактичну передачу особи запитуючій державі.

Принциповим положенням українського законодавства є норма, закріплена в Конституції України, згідно з якою громадяни України не підлягають екстрадиції на запит іноземних держав [3].

Це положення конкретизується у частині першій статті 589 КПК України, відповідно до якої видача особи іноземній державі не здійснюється, якщо така особа є громадянином України на момент ухвалення рішення щодо екстрадиції [2].

Отже, правова система України виходить із презумпції суверенної юрисдикції у справах, що стосуються власних громадян, покладаючи на національні органи обов'язок забезпечення кримінального переслідування таких осіб у межах внутрішньої правової системи, із дотриманням як процесуальних, так і матеріальних норм права.

Поряд з гарантіями, наданими громадянам України, законодавство також передбачає захист прав іноземців та осіб без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах.

Згідно зі статтею 26 Конституції України, ці особи користуються тими самими правами та свободами, що й громадяни України, за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [3].

Правові підстави та процедура екстрадиції осіб, які перебувають під юрисдикцією України, чітко визначені положеннями глави 44 Кримінального процесуального кодексу України.

Згідно з відповідними нормами, запит про екстрадицію направляється за умови, якщо хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими вимагається видача, передбачене покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року, або якщо особа вже засуджена до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців. З метою дотримання міжнародно-правових зобов'язань і конституційних гарантій, українське процесуальне законодавство передбачає додаткові обмеження щодо екстрадиції певних категорій осіб.

Зокрема, відповідно до статті 589 КПК України, не допускається видача особи, яка отримала в Україні статус біженця, додатковий захист або тимчасовий захист, до держави її походження чи іншої країни, де існує загроза її життю, здоров'ю або свободі з мотивів раси, релігії, національності, громадянства, належності до певної соціальної групи або політичних переконань, крім випадків, визначених міжнародними договорами. У свою чергу, аналогічні умови передбачаються і для екстрадиційних запитів, які надсилає Україна [2].

Закон вимагає, аби такі запити базувались на кваліфікації злочинів, за які передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не менше одного року або за яких невідбутий строк позбавлення волі становить щонай-

менше чотири місяці. Окрему увагу варто приділити функціонуванню центрального органу у сфері екстрадиції.

Відповідно до статті 573 КПК України, центральний орган уповноважений відмовити в направленні екстрадиційного запиту, якщо наявні обставини, що перешкоджають його реалізації згідно з національним законодавством або міжнародним договором. Крім того, він має право відмовити у зверненні до іноземної держави, якщо видача є явно невиннованою з огляду на співвідношення тяжкості злочину та витрат, пов'язаних з його реалізацією [2].

У цьому контексті центральним органом України виступає Офіс Генерального прокурора – щодо видачі осіб, які є підозрюваними або обвинуваченими у кримінальних провадженнях на стадії досудового розслідування, та Міністерство юстиції України – у справах, що перебувають на стадії судового розгляду або виконання вироку. Таким чином, функціональне розмежування повноважень забезпечує належне процесуальне супроводження процедур екстрадиції відповідно до етапів кримінального провадження.

В той же час, хоч і відповідно до статті 26 Конституції України, іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [3].

Підстави і порядок видачі осіб, які знаходяться під юрисдикцією держави Україна, і які вчинили кримінальне правопорушення, регламентується главою 44 Кримінального процесуального кодексу України [2].

Запит про видачу особи (екстрадицію) направляється за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців.

Однак, слід зауважити, що з метою забезпечення конституційних гарантій, в статті 589 Кримінального процесуального кодексу України закріплено, що особа, якій надано статус біженця, статус особи, яка потребує додаткового захисту, або їй надано тимчасовий захист в Україні, не може бути видана державі, біженцем з якої вона визнана, а також іноземній державі, де її здоров'ю, життю або свободі загрожує небезпека за ознаками раси, віросповідання (релігії), національності, громадянства (підданства), приналежності до певної соціальної групи або політичних переконань, крім випадків, передбачених міжнародним договором України [2].

Видача осіб за запитом України здійснюється у разі направлення до компетентних органів іноземної держави запиту про видачу особи (екстрадицію) за умови, якщо за законом України хоча б за один із злочинів, у зв'язку з якими запитується видача, передбачено покарання у виді позбавлення волі на максимальний строк не менше одного року або особу засуджено до покарання у виді позбавлення волі і невідбутий строк становить не менше чотирьох місяців.

У контексті реалізації оперативно-розшукових заходів правоохоронні органи України, як і інших держав, активно співпрацюють із Міжнародною організацією кримінальної поліції (Інтерполом).

Відповідно до Конституції Інтерполу, метою діяльності організації є сприяння широкій міжнародній взаємодії кримінальних поліцій держав-учасниць у межах їх національного законодавства та на основі засад Загальної декларації прав людини [4].

До повноважень Інтерполу також входить створення інституційних механізмів для запобігання та боротьби з кримінальною злочинністю на глобальному рівні. Попри

формалізовані правові засади, практика діяльності Інтерполу свідчить про наявність випадків, коли інструменти міжнародного розшуку застосовуються із порушенням прав людини, гарантованих міжнародними актами.

Зокрема, вказані проблеми набули відображення у численній практиці Європейського суду з прав людини, що засвідчує наявність системних порушень, пов'язаних із механізмами публікації Червоних оповіщень.

Публікація Червоного оповіщення ініціюється національними правоохоронними органами шляхом звернення до Генерального секретаріату Інтерполу. Такий запит має на меті забезпечення затримання, арешту чи іншого обмеження свободи пересування особи, яка підлягає екстрадиції.

Водночас звернення має відповідати певним критеріям. Зокрема, інкриміноване діяння повинно бути кваліфіковане як злочин відповідно до положень Кримінального кодексу України, а сама особа – оголошена в розшук у встановленому процесуальному порядку.

Підстави для оголошення особи в розшук охоплюють як цілі притягнення її до кримінальної відповідальності за злочини, за які передбачене покарання у вигляді позбавлення волі на максимальний строк не менше двох років, так і для виконання вироку, якщо особа засуджена до покарання у вигляді позбавлення волі строком не менше шести місяців або коли невідбула частина покарання становить не менше цього строку.

Таким чином, формування запиту про публікацію Червоного оповіщення має бути обґрунтованим як із точки зору кваліфікації правопорушення, так і відповідності передбаченим критеріям міжнародного співробітництва.

Генеральний секретар Інтерполу Рональд Нобл зазначав, що нейтралітет є і завжди був головним для Інтерполу. Як міжнародна організація з унікальними повноваженнями, а саме запобігання злочинності та боротьба із нею шляхом посилення міжнародної поліцейської співпраці, надзвичайно важливо, щоб діяльність Інтерполу вийшла за рамки внутрішньої та міжнародної політики. В статті 3 Конституції Інтерполу закріплений принцип нейтралітету, згідно з яким, Організації суворо заборонено здійснювати будь-яке втручання або діяльність політичного, військового, релігійного та расового характеру.

На повсякденному рівні це означає, що діяльність Інтерполу щодо обробки даних здійснюється у відповідності до положень статті 3 Конституції, та базуючись на верховенстві права.

Однак, тлумачення і застосування статті 3 Конституції в повсякденній роботі Інтерполу не відбувається без труднощів, пов'язаних із запобіганням тероризму та міжнародній злочинності, яким за своєю суттю властива наявність ознак політичного, військового, релігійного та расового характеру.

З метою ефективного застосування функцій повноважень Організації та однакового тлумачення положень статті 3 Конституції, в 1984 році Генеральна Асамблея Інтерполу прийняла Резолюцію № AGN/53/RES/7, яка передбачала, що кожен окремий запит необхідно розглядати окремо, обговорюючи дане питання безпосередньо з запитуюючою стороною, з урахуванням конкретного контексту, з метою визначення, чи є стаття 3 фактично застосовною у даному окремому випадку [5].

Слід звернути увагу, що в тексті Резолюції зазначено, що деякі злочини, які відповідно до національного кримінального законодавства, за своєю суттю є політичними, військовими, релігійними чи расовими (наприклад, членство в забороненій організації, висловлювання певних заборонених думок, правопорушення із залученням преси, образа влади, злочини проти державної безпеки, державна зрада, шпигунство, сповідування забороненої релігії, вербування або пропаганда певних релігій, членство в расовій асоціації), отож такі діяння підпадають під сферу застосування статті 3 Конституції [5].

Отож, дійсним критерієм є наявність чи відсутність прямого чи непрямого зв'язку між потерпілими та цілями, що переслідували правопорушники, а також державою конфлікту чи відповідною політичною ситуацією. Оцінюючи конкретний випадок у світлі положень статті 3 Конституції, також слід враховувати тип співпраці, про яку вимагає відповідне національне центральне бюро.

Інтерполом розроблено власний підхід до тлумачення та застосування статті 3 Статуту Інтерполу, яка забороняє Організації здійснювати будь-яке втручання чи діяльність політичного, військового, релігійного або расового характеру.

Для цього застосовується так званий «тест на переважання», що передбачає комплексну оцінку кожного запиту з урахуванням його конкретного змісту та обставин. У межах даного підходу Інтерпол проводить індивідуальну оцінку кожного запиту, аналізуючи низку ключових аспектів, що можуть свідчити про політичну чи іншу заборонену мотивацію. До таких аспектів належать: характер кримінального правопорушення, зокрема формулювання обвинувачення та основні фактичні обставини справи; процесуальний статус осіб, яких стосується запит; джерело походження запиту та рівень його достовірності; позиція національного центрального бюро або іншого міжнародного органу; відповідність запиту міжнародно-правовим зобов'язанням; потенційний вплив виконання запиту на дотримання принципу нейтральності Інтерполу; а також ширший політико-правовий контекст справи.

Такий підхід має на меті запобігання зловживанню механізмами Інтерполу в цілях політичного переслідування, забезпечення дотримання принципу нейтралітету Організації та захисту прав осіб, щодо яких застосовуються інструменти міжнародного розшуку.

Необхідність оцінки всієї відповідної інформації представляє комплексний інтерпретаційний підхід. Більше того, такий підхід забезпечує вивчення та розгляд фактів, крім тих, що прямо вказані у запиті на співробітництво поліції, такі як передумови для запиту або як конкретний запит пов'язаний з іншими запитами. Так, наприклад, це може бути доречним для оцінки запиту на отримання червоного повідомлення разом із подібними запитами стосовно інших осіб, яких розшукує одна і та ж держава.

Таким чином, хоча Резолюції щодо тлумачення статті 3 загалом зосереджена на характері правопорушення (наприклад, чисто політичні правопорушення, такі як державна зрада), вимога оцінки загального контексту справи вводить інші відповідні елементи, що підлягають оцінці. Загальна тенденція тлумачення статті 3 Генеральною Асамблеєю чітко вказує на звуження його застосування щодо характеру правопорушення, що відповідає загальній практиці міжнародного законодавства про екстрадицію.

З метою забезпечення дотримання принципу верховенства права в межах співпраці з Інтерполом передбачено можливість звернення до Комісії з контролю за файлами Інтерполу із запитом про доступ до інформації, що міститься в базах даних організації, а також щодо виправлення чи видалення записів. Така процедура є важливим елементом захисту прав і свобод особи, особливо в умовах потенційного зловживання механізмами міжнародного розшуку. Запит на доступ до інформації дає можливість встановити наявність перешкод з боку правоохоронних органів держав-членів Інтерполу, що обмежують свободу пересування особи, а також з'ясувати правову підставу відмови у в'їзді, затриманні чи екстрадиції. Подання відповідного запиту здійснюється у письмовій формі, після чого він розглядається Комісією щодо відповідності формальним критеріям прийнятності. Протягом чотирьох місяців після визнання запиту прийнятним Комісія надсилає відповідь. Залежно від обставин, у разі відсутності інформації про особу заявника, але наявності ознак політичного переслідування або загрози дискримінації, заявник має право

попередньо повідомити Комісію про такі обставини, що дозволяє у подальшому відмовити у публікації Червоного оповіщення. У випадку наявності запису про особу в базах даних Інтерполу, заявник має право подати запит про виправлення або видалення відповідної інформації на підставі політичного чи іншого переслідування, що суперечить Статуту організації. Запити на виправлення або видалення інформації також розглядаються протягом 30 днів з моменту подання, а остаточне рішення ухвалюється протягом дев'яти місяців. Заявнику надається остаточна відповідь упродовж 30–60 днів після прийняття рішення. Таким чином, загальний строк розгляду може сягати року, протягом якого особа фактично залишається обмеженою в реалізації права на свободу пересування. Проблематика зловживань інструментом Червоного оповіщення знайшла своє відображення в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у справах щодо порушення статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на свободу та особисту недоторканність. У цьому контексті актуальним залишається питання ефективності процедур Інтерполу та необхідності їх вдосконалення. Під час розгляду запитів про екстрадицію Україна зобов'язана дотримуватись норм міжнародного права, що іноді створює конфлікт між різними зобов'язаннями. Ця колізія детально розглянута у постанові Верховного Суду від 27 травня 2021 року у справі № 757/23964/20-к. Суд наголосив, що у випадках, коли екстрадиція може призвести до порушення прав біженця або шукача притулку, перевагу слід надавати зобов'язанням України щодо захисту прав людини [6]. Такий підхід відповідає нормам статті 103 Статуту ООН, яка встановлює пріоритет зобов'язань за Статутом над іншими міжнародними угодами. Також у світлі статті 33 Конвенції про статус біженців 1951 року та статті 3 Конвенції проти катувань 1984 року принцип невислання визнається частиною звичаєвого міжнародного права. Він виключає можливість екстрадиції або примусового повернення особи до держави, де їй загрожує реальна небезпека катування, переслідування чи порушення фундаментальних прав. Ці принципи мають імперативний характер і повинні переважати над будь-якими угодами про екстрадицію.

З метою забезпечення дотримання принципу верховенства права в межах співпраці з Інтерполом передбачено можливість звернення до Комісії з контролю за файлами Інтерполу із запитом про доступ до інформації, що міститься в базах даних організації, а також щодо виправлення чи видалення записів.

Така процедура є важливим елементом захисту прав і свобод особи, особливо в умовах потенційного зловживання механізмами міжнародного розшуку. Запит на доступ до інформації дає можливість встановити наявність перешкод з боку правоохоронних органів держав-членів Інтерполу, що обмежують свободу пересування особи, а також з'ясувати правову підставу відмови у в'їзді, затриманні чи екстрадиції.

Подання відповідного запиту здійснюється у письмовій формі, після чого він розглядається Комісією щодо відповідності формальним критеріям прийнятності. Протягом чотирьох місяців після визнання запиту прийнятним Комісія надсилає відповідь.

Залежно від обставин, у разі відсутності інформації про особу заявника, але наявності ознак політичного переслідування або загрози дискримінації, заявник має право попередньо повідомити Комісію про такі обставини, що дозволяє у подальшому відмовити у публікації Червоного оповіщення.

У випадку наявності запису про особу в базах даних Інтерполу, заявник має право подати запит про виправлення або видалення відповідної інформації на підставі політичного чи іншого переслідування, що суперечить Статуту організації. Запити на виправлення або видалення інформації також розглядаються протягом 30 днів

з моменту подання, а остаточне рішення ухвалюється протягом дев'яти місяців. Заявнику надається остаточна відповідь упродовж 30–60 днів після прийняття рішення.

Таким чином, загальний строк розгляду може сягати року, протягом якого особа фактично залишається обмеженою в реалізації права на свободу пересування.

Проблематика зловживань інструментом Червоного оповіщення знайшла своє відображення в практиці Європейського суду з прав людини, зокрема у справах щодо порушення статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка гарантує право на свободу та особисту недоторканність.

У цьому контексті актуальним залишається питання ефективності процедур Інтерполу та необхідності їх вдосконалення. Під час розгляду запитів про екстрадицію Україна зобов'язана дотримуватись норм міжнародного права, що іноді створює конфлікт між різними зобов'язаннями. Ця колізія детально розглянута у постанові Верховного Суду від 27 травня 2021 року у справі № 757/23964/20-к. Суд наголосив, що у випадках, коли екстрадиція може призвести до порушення прав біженця або шукача притулку, перевагу слід надавати зобов'язанням України щодо захисту прав людини [6]. Такий підхід відповідає нормам статті 103 Статуту ООН, яка встановлює пріоритет зобов'язань за Статутом над іншими міжнародними угодами.

Також у світлі статті 33 Конвенції про статус біженців 1951 року та статті 3 Конвенції проти катувань 1984 року принцип невислання визнається частиною звичаєвого міжнародного права. Він виключає можливість екстрадиції або примусового повернення особи до держави, де їй загрожує реальна небезпека катування, переслідування чи порушення фундаментальних прав. Ці принципи мають імперативний характер і повинні переважати над будь-якими угодами про екстрадицію.

Верховний Суд України у своїй практиці наголошує на імперативному характері положень статті 3 Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи принизливих видів поводження і покарання 1984 року, дія якої поширюється на всіх осіб, які перебувають під юрисдикцією держави, зокрема на біженців, шукачів захисту, осіб, що потребують додаткового або тимчасового захисту.

Ця норма не допускає винятків і, згідно з міжнародною судовою практикою, має безумовне застосування. Зазначений принцип невислання знайшов чітке відображення у юриспруденції Європейського суду з прав людини, який у справі "Soering v. The United Kingdom" (заява № 14038/88, рішення від 7 липня 1989 року) встановив, що заборона вислання діє у випадках, коли існують серйозні підстави вважати, що особа у разі екстрадиції зазнає катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання, що є прямим порушенням статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [7].

На національному рівні положення про невислання закріплено у статті 3 Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту». Україна, виконуючи свої міжнародні зобов'язання, гарантує захист іноземцям та особам без громадянства, які подали заяву про надання відповідного статусу на її території. Водночас, заборона на вислання не виключає проведення екстрадиційної перевірки щодо таких осіб [8].

Проте частина 2 статті 589 Кримінального процесуального кодексу України прямо забороняє видачу особи, яка отримала статус біженця чи захист в Україні, до держави, від якої вона отримала притулок, або до держави, де їй життю, здоров'ю чи свободі загрожує небезпека за ознаками раси, релігії, національності, громадянства, соціальної групи чи політичних переконань. Додатково, згідно з частиною 4 статті 590 КПК України, видача особи не допускається до остаточного вирішення її заяви про надання статусу біженця або захисту, а також до завершення процедур оскарження відповідного рішення [2].

Інформація про такі звернення чи перебіг процедур не передається запитуючій стороні, що забезпечує захист особи від потенційного тиску з боку іноземних органів. Таким чином, правова позиція Верховного Суду чітко засвідчує, що прийняття рішення про екстрадицію є неможливим до остаточного розгляду заяви про визнання особи біженцем або такою, що потребує захисту, а принцип невислання, як імперативна норма міжнародного права, має абсолютну перевагу над зобов'язаннями за договорами про екстрадицію.

Під поняттям «остаточний розгляд заяви» про надання статусу біженця або особи, яка потребує додаткового захисту, слід розуміти не лише прийняття рішення компетентними органами України, а й завершення всієї процедури його оскарження у порядку адміністративного судочинства. Питання екстрадиції особи не може бути вирішено до завершення всіх національних засобів правового захисту, якщо у заявника наявні обґрунтовані підстави вважати рішення про відмову передчасним або протиправним.

Позиція щодо необхідності повного вичерпання внутрішніх засобів захисту підтверджена Верховним Судом у постанові від 17 грудня 2020 року у справі № 420/3258/19. Судом встановлено, що міграційними органами не було в повному обсязі досліджено наявності або відсутності ознак переслідування, які можуть слугувати підставою для надання відповідного статусу, що зумовило визнання рішення про відмову передчасним та необґрунтованим [9].

Згідно з нормативним порядком, на стадії попереднього розгляду заяви можливо прийняття одного з двох рішень: про оформлення документів або про відмову в оформленні. Рішення про відмову допускається виключно у разі подання явно необґрунтованої заяви, що не містить вказівок на ризик переслідування за захищеними Конвенцією ознаками, або у разі зловживання правом повторного звернення.

Оцінка обґрунтованості побоювань заявника щодо переслідування має здійснюватися лише на наступному етапі після прийняття рішення про оформлення документів. У справі № 420/3258/19 Верховний Суд підкреслив, що рішення органу влади фактично вирішувало справу по суті, мінаючи належну процедуру оформлення документів, чим було порушено права заявників [9]. У рішенні від 30 серпня 2021 року у справі № 520/11435/2020 Верховний Суд висловив позицію, що мета в'їзду особи до України (наприклад, працевлаштування) не є виключною підставою для відмови у наданні статусу біженця. Наявність загрози життю, свободі чи безпеці може виникнути як до в'їзду з країни походження, так і після, у тому числі через зміну обставин або дії самого заявника, що зумовлюють небезпеку у разі його повернення [10].

Таким чином, Верховний Суд сформулював підхід, згідно з яким навіть особи, які не виїхали з країни походження безпосередньо через загрозу, мають право на захист, якщо така загроза виникла згодом або у зв'язку з обставинами, що постали після прибуття в Україну. Це підкреслює важливість індивідуального аналізу кожної заяви та дотримання всіх процедурних гарантій до ухвалення рішення про можливість екстрадиції.

У процесі прийняття рішення про видачу особи, держава, що отримала відповідний запит, зобов'язана переконатися у тому, що сама процедура екстрадиції не призведе до порушень фундаментальних прав, гарантованих Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Зокрема, підлягає обов'язковому врахуванню стан здоров'я особи, оскільки примусове переміщення, що ігнорує цей аспект, може бути розцінене як нелюдське або таке, що принижує гідність поводження, а також як потенційне порушення права на життя відповідно до статті 2 Конвенції.

Така позиція була висвітлена у рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Хачатуров проти Вірменії» (заява № 59687/17). Крім того, запитувана держава повинна вимагати від держави-запитувача гарантій щодо

виключення можливості застосування до особи нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження [11].

Це особливо актуально у випадках, коли передбачається можливість засудження до смертної кари або довічного позбавлення волі без права на перегляд вироку. Наприклад, у справі *Nivet v. France* (2001) ЄСПЛ визнав екстрадицію правомірною, оскільки уряд США надав належні гарантії відсутності застосування таких заходів [12].

Натомість у справі *Einhorn v. France* суд дійшов протилежного висновку через відсутність таких гарантій, що стало підставою для визнання порушення статті 3 Конвенції. У ході розгляду питання про допустимість екстрадиції також має оцінюватися співмірність між тяжкістю інкримінованого злочину та характером і суворістю покарання, передбаченого законодавством держави-запитувача [13].

У рішенні у справі *Babar Ahmad and Others v. the United Kingdom* ЄСПЛ визнав, що екстрадиція осіб, яких у США обвинувачували у терористичній діяльності, не суперечила статті 3 Конвенції. Наявність у правовій системі держави-запитувача можливості призначення більш суворого покарання, у тому числі довічного позбавлення волі, сама по собі не є підставою для констатації порушення [14].

Так, у справі *Calovskis v. Latvia* Суд не вбачав ризику жорстокого поводження під час екстрадиції до США, визнавши, що правова система цієї держави гарантує належний судовий розгляд та співмірність призначуваного покарання. ЄСПЛ також підкреслив, що наявність механізмів перегляду довічного вироку (наприклад, через амністію або право на помилювання) є важливим фактором для оцінки відповідності умов утримання принципам статті 3 Конвенції [15].

У справі *Trabelsi v. Belgium* Суд вказав на необхідність врахування таких механізмів при оцінці допустимості екстрадиції [16]. Разом з тим, у рішенні *Findikoglu v. Germany* Суд зазначив, що сама лише можливість винесення довічного вироку не є достатньою підставою вважати, що особа буде позбавлена права на дострокове звільнення, якщо відсутні інші обставини, які вказують на реальну загрозу нелюдського поводження [17]. Аналогічної позиції Суд дотримувався у справі *Harkins v. the United Kingdom*, визнавши, що навіть у разі можливості призначення вироку без права на оскарження, статті 3 та 6 Конвенції не були порушені [18].

Висновки. Вирішуючи питання законності та правомірності компетентні органи, виносячи те чи інше рішення, далеко не завжди оцінюють конкретні випадки з урахуванням всієї складності та багатоаспектності міжнародного законодавства, що в свою чергу призводить до порушень конвенційних прав та свобод людини та громадянина.

Застосування екстрадиційних процедур повинно здійснюватися з неухильним дотриманням гарантій, передбачених статтею 5 Конвенції. Конституційна заборона на видачу громадян України є одним із ключових запобіжників у системі правового захисту. Водночас процедура видачі іноземців повинна супроводжуватися перевіркою наявності загроз їх свободі, життю чи правам, що впливає з міжнародних зобов'язань України.

Інструменти Інтерполу, зокрема червоні оповіщення, потребують особливо уважної правової оцінки, оскільки можуть бути використані як засіб політичного тиску. У цьому контексті важливу роль відіграє стаття 3 Конституції Інтерполу, яка забороняє політично вмотивовані переслідування. Механізми звернення до Комісії по контролю за файлами Інтерполу дозволяють особам захищати свої права, запобігаючи незаконним переслідуванням та обмеженням свободи пересування. Практика підтверджує необхідність вдосконалення процедур контролю за дотриманням прав людини в міжнародному співробітництві з правоохоронними органами.

У статті обґрунтовано необхідність подальшої гармонізації норм національного та міжнародного права в частині регламентації екстрадиції, а також впровадження ефективних механізмів контролю за дотриманням прав людини під час таких процедур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Електронне джерело. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
3. Конституція України. Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції - Інтерпол. Електронне джерело. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text
5. RESOLUTION № AGN/53/RES/7. Електронне джерело. URL: <https://www.interpol.int/content/download/6482/file/GA-1984-53-RES-7.pdf>
6. Постанова Колегії суддів Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 27 травня 2021 року. Справа № 757/23964/20-к. Провадження №51-830км21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97315657>
7. Рішення ЄСПЛ по справі «Сорінг проти Сполученого Королівства» («Soering v. The United Kingdom»). Електронне джерело. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2491>
8. Закон України "Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту" № 3671-VI від 08.07.2011 року. Електронне джерело. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17#Text>
9. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 17 грудня 2020 року. Справа № 420/3258/19. Провадження № К/9901/31687/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/93595268>
10. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 30 серпня 2021 року. Справа № 520/11435/2020. Провадження № К/9901/18212/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99250438>
11. Рішення ЄСПЛ по справі "Хачатуров проти Armenii" ("KHACHATUROV v. ARMENIA") Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-210469%22%7D>
12. Рішення ЄСПЛ по справі "Нівет проти Франції" ("NIVETTE v. FRANCE") Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-23082%22%7D>
13. Рішення ЄСПЛ по справі "Ейнгорн проти Франції" ("EINHORN v. FRANCE") Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-22159%22%7D>
14. Рішення ЄСПЛ по справі "Бабар Ахмад та інші проти Сполученого Королівства" (BABAR AHMAD AND OTHERS v. THE UNITED KINGDOM") Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-110267%22%7D>
15. Рішення ЄСПЛ по справі "ČALOVSĶIS v. LATVIA". Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-145791%22%7D>
16. Рішення ЄСПЛ по справі "Трабелсі проти Бельгії" ("TRABELSI v. BELGIUM") Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-146372%22%7D>
17. Рішення ЄСПЛ по справі "Фіндікоглу проти Німеччини" ("FINDIKOGLU v. GERMANY"). Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/?library=ECHR&id=001-164709&filename=FINDIKOGLU%20v.%20GERMANY.docx&logEvent=False>
18. Рішення ЄСПЛ по справі "Харкінс проти Сполученого Королівства" ("HARKINS v. THE UNITED KINGDOM"). Електронне джерело. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-175502%22%7D>